

## SOSİALLAŞMANIN METODOLOJİ PROBLEMLƏRİ VƏ UYGUNLAŞMA PROSESİ

**Ruhiyyə Məmmədova**

*elmi işçi*  
*AMEA Fəlsəfə İnstitutu*

**Tünzalə Musayeva**

*kiçik elmi işçi*  
*Sosial psixologiya şöbəsi*

**Fəridə Şükürlü**

*kiçik elmi işçi*  
*e-mail: memmedova.ru@mail.ru*  
*e-mail: psixoloq\_22@mail.ru*  
*e-mail: sh.farida92@yahoo.com*

**Açar sözlər:** *sosiallaşma, uyğunlaşma, sosial psixologiya, cəmiyyət, humanist, bioloji, fenomenoloji, fərd*

**Ключевые слова:** *социализация, адаптация, социальная психология, общество, гуманизм, биологическая, феноменология, индивид*

**Key words:** *socialization, adaptation, social psychology, society, humanism, biological, phenomenology, individual*

### Xülasə

“Sosiallaşmanın metodoloji problemləri və uyğunlaşma prosesi” adlı məqalədə sosiallaşma prosesi sosiologiyada formalaşan fenomenoloji yanaşma prizmasından təhlil olunur. Eyni zamanda, bu yanaşmanın sosial-psixologiyada müxtəlif məktəblərin baxışına təsiri öyrənilir. Bu mənada, ictimailəşmə prosesində uyğunlaşma amili də fərdin özünügerçəkləşdirməsi və həyatı mənalandırması prizmasından tədqiq olunur.

### Giriş

Müasir dövrün əsas problemlərindən biri insanın mövcud şəraitə adaptasiyası və sosiallaşması məsələsidir. Hal-hazırda cəmiyyətdə baş verən əhəmiyyətli dəyişikliklər insanın sosiallaşmasına mühüm təsir göstərir. Bu dəyişikliklər və yeniliklər insanın yaşam prosesində öz əksini tapır. İnsan cəmiyyətdə yaşayır və o hər hansı bir kollektiv fəaliyyətə qoşulmaq məcburiyyətindədir. Çünki, hər bir şəxs fiziki və psixoloji cəhətdən

cəmiyyətdən asılı olduğundan onun ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilir. Eyni zamanda o, enerjisinin bir hissəsini cəmiyyət və onun qurumları ilə qarşılıqlı əlaqələrini saxlamağa sərf etməyə məcburdur. Cəmiyyətin qanunlarına, prinsiplərinə və əxlaq normalarına əməl olunmasında məqsəd cəmiyyətdəki sabitliyi qorumaq və fərdin şəxsi keyfiyyətlərinin formalaşmasına şərait yaratmaqdan ibarətdir. İnsani münasibətlərin cəmiyyətdə təmin edilməsi, müəyyən tədbirlərin həyata keçirilməsi fərdin həyat fəaliyyəti çərçivəsində yalnız onun şəxsi ehtiyaclarına doğru deyil, digər nəticələrə də yönəldilmişdir. Bu nəticə bir insanın şəxsi ehtiyacını təmin etməklə yanaşı, həm də bütövlükdə cəmiyyətin özünün mövcudluğunu təmin edən bir qoruyucu mexanizmin formalaşmasını nəzərdə tutur.

### **Sosiallaşma sosial-psixoloji problem kimi**

Sosial psixologiya şəxsiyyəti ictimai münasibətlər daxilində öyrəndiyindən sosiallaşma prosesi bu elmin əsas aktual problemlərindən biri kimi təzahür edir. Şəxsiyyətin ictimai mühitdən kənarda formalaşması mümkün olmadığından sosiallıq insanın ali psixi xüsusiyyətlərinin şərtləndiricisi, əsası kimi çıxış etmiş olur. Lakin, bu yanaşma fərdin özündə mövcud olan imkanların inkarı anlamına gəlmir.

Bu mənada, sosiallığın özü metodoloji baxımdan fərqli yanaşmalardan çıxış edərək təhlil edilir. Sosial psixologiyada sosiallaşma prosesinin öyrənilməsi hadisəyə əsasən iki istiqamətdən yanaşmanın formalaşması ilə diqqəti cəlb edir. Bu anlamda, ictimailiyin biogenetik və sosiogenetik istiqamətlərdə təhlili problemi meydana çıxır ki, psixologiyada mövcud koqnitiv, interaksionist, psixanalitik, biheviyolist, humanist və digər məktəblər sosiallaşmanı bu yanaşmalardan və ya biososial yanaşmadan çıxış edərək əsaslandırmağa çalışırlar.

Sosiallaşma prosesində sosiogenetik konsepsiyalara əsaslanmanın yaratdığı çətinlik ictimai münasibətlərin mexaniki mahiyyət daşımasından, şəxsiyyətin sadəcə bu mexanizmin tərkib hissəsi kimi baxılmasından ibarətdir. Əslində isə sosiallaşmaya verilən təriflərdən məlum olur ki, bu proses özündə iki aspekti birləşdirir: bir tərəfdən cəmiyyətdə toplanan təcrübəni və mədəniyyəti, digər tərəfdən isə fərdin yanaşmasını, yaradıcı ruhunu. Q. M. Andreyevanın yanaşmasında da sosiallıq bu baxımdan xarakterizə edilir: “Sosiallaşma, bir tərəfdən sosial mühitə, ictimai əlaqələr sistemində daxil olması ilə sosial təcrübəni mənimsəməsini, digər tərəfdən isə fərdin ictimai mühitə fəal şəkildə daxil olması, fəaliyyəti nəticəsində sosial əlaqələr sisteminin aktiv olaraq

yenidən istehsalını özündə birləşdirən ikitərəfli prosesdir” [3, s.276]. Sosiallaşmanın özündə hansı anlamı ifadə etməsi ilə bağlı fərqli nəzəriyyələr mövcuddur. Funksionalist və struktur funksionalist nəzəriyyələrə əsasən sosiallaşma insanı eqoist, bioloji mahiyyətindən uzaqlaşdıraraq onun mənəvi həyatının formalaşmasında ilkin şərt kimi çıxış edir [3, s.278]. Bu yanaşmaya əsasən fərd özü özlüyündə mənəvi dəyərlərin daşıyıcısı hesab edilmir. İnsanın ali psixi funksiyalarının sosiallaşma nəticəsində formalaşmasını iddia edən konsepsiyalar təkamül nəzəriyyəsindən çıxış edərək insanın ilkin təbiətini ibtidai instinkt və tələbatlara əsaslanaraq xarakterizə edirlər. Psixanalitik məktəbin nümayəndəsi olan E.Fromm insanda birgəyaşayışın əsaslarının fərqli mahiyyətini, tələbatların aliləşməsi prosesini onun təbiət aləmindən ayrılaraq bu aləmə yadlaşması və nəticədə özünü təzədən yeni münasibətlər əsasında yaratması ilə əlaqələndirir. E.Fromm yazır: “İnsanın təkamülü onun ilkin evinin – Təbiətin – itirilməsinə və ona yenidən qayıdışın, yenidən heyvan olmanın mümkünsüzlüyünə əsaslanmışdır. Onun yalnız bir yolu vardır: öz evini – Təbiəti – birdəfəlik tərk etmək və dünyanı insaniləşdirərək, sözün əsl mənasında insan olaraq yeni dayanacaq əldə etmək” [9, s.293].

Psixanalitik məktəbin yanaşmasından fərqli olaraq ekzistensial yanaşma insanın ilkin təbiətinin bəsit tələbatlardan qaynaqlanması fikrinə qarşı çıxır. Humanist psixologiyanın nümayəndəsi A. Maslou ekzistensial fəlsəfənin prinsiplərindən çıxış edərək ayrı-ayrı fərdlərin fərqli tələbatlardan çıxış etməsini şəxsiyyətin özünüaktallaşdırma səviyyəsindən asılı olması ilə əsaslandırır. Mövcud sosial normaların özü-özlüyündə birmənalı şəkildə qəbul edilməsinin şəxsiyyətin özünügerçəkləşdirmə imkanları ilə ziddiyyət təşkil etdiyini göstərir [7, s.173]. A.Maslounun yanaşmasına əsasən, cəmiyyət, mədəniyyət hər zaman şəxsiyyət üzərində mütləq hakimiyyətə sahib olan obyektiv gerçəklik kimi götürülə bilməz. Mədəniyyət həm də subyektin qarşı durduğu, dəyişmə imkanında olduğu gerçəklikdir. Bu baxımdan, mədəniyyət yeni imkanlar sferasıdır və o, obyektiv gerçəklik kimi dəyişməz, statik mahiyyət kəsb etmir, üfqlərin genişlənməsinə xidmət edir. A.Maslou göstərir ki, bu baxımdan, sosial psixologiya mədəni relyativizmin qalıqlarını öz üzərindən atmalı, insanın əzilmişliyini, passivliyini göylərə qaldırmamalıdır. Sosial psixologiya daxili gücün yetişməsini, şəxsiyyətin inkişafını öyrənərək insani dəyərlərin empirik sistemini işləyib hazırlamalıdır [7, s.241]. Bu mənada, sosiallaşma mövcud sosial normalarla

özünügerçəkləşdirən şəxsiyyətin dinamik münasibətini tələb edir.

### **Uyğunlaşma sosiallaşmanın şərtləndirici ünsürü kimi**

Müasir cəmiyyətin inkişafı göstərir ki, insan yeni iqtisadi, siyasi şəraitə uyğunlaşmağı çatdırmır. Bu şəraitdə sosial mühitlə insanın münasibətlərinin mexanizmlərini nizama salmağa kömək edən sosial işçinin və əhaliyə müxtəlif yardım xidmətlərinin rolu artır. Uyğunlaşma prosesinin özü şəxsiyyət və mühitin adekvatlığına gətirən bu və ya digər orqanların, mexanizmlərin, funksiyaların yenidən qurulmasıyla, yenilənmiş bacarıqların, vərdislərin təkmilləşdirməsi ilə bağlıdır. Uyğunlaşma problemi həm pedaqoji, həm psixoloji, həm də sosial-iqtisadi, tibbi və bioloji və digər səviyyələrdə tədqiq olunan ən fundamental fənlərarası elmi problemlərdən biridir. Uyğunlaşma prosesi ikiliklə səciyyələnir. Onda yeni imkanlar əldə edilir və eyni zamanda artıq olanlar yenidən qurulur. Fəaliyyətin effektivliyinin saxlanması başqa vəziyyətlərdə vərdişə hazırlığın sayəsində olur. Uyğunlaşma qabiliyyəti yalnız dəyişən şəraitə uyğunlaşmada deyil, həm də kəskin çətinlikləri dəf etməyə kömək edən təkmilləşdirilmiş davranış üsullarının hazırlanmasında ifadə olunur. "Uyğunlaşma" anlayışı sosial və ya bioloji aspektlərin tədqiqindən asılı

olaraq müxtəlif mənalara malik ola bilər. Təbii səviyyədə insanın uyğunlaşmasının müzakirəsi bioloji, fizioloji və psixoloji uyğunlaşmanın ayrılmasını güman edir. Sosioloji yanaşmada adaptasiya şəxsiyyət və sosial mühitin qarşılıqlı fəaliyyəti kimi qiymətləndirir. Yəni cəmiyyətin əsas dəyər və normalarının, sosial rollarının mənimsənilməsidir. Ekzistensial yanaşma insanın cəmiyyətdə adaptasiyasını inkar edir. Bu yanaşmanın konsepsiyasına görə insan azad varlıq olaraq cəmiyyət və onun qanunlarından asılı deyil. Uyğunlaşmanı qəbul edən digər yanaşmalarda adaptasiyaya cəmiyyətin tələblərinə qoruyucu mexanizm, stressdən çıxış və gərginliyi dəf etmək prosesi kimi baxılır. Uyğunlaşma prosesində şəxsiyyət mühitə uyğunlaşır, bununla o, öz xüsusiyyətlərini, dəyər meyarlarını, özünü idenfikasiyasını və rol davranışını dəyişir. [8, s.113].

Uyğunlaşma sosial-psixoloji-fərdi və qrupun qarşılıqlı fəaliyyəti prosesi, insan məqsədlərinin, dəyər və normalarının mənimsənilməsi ilə bağlı, müəyyən bir təfəkkür tələb edir. Təcrübəli əlaqələr sistemində ehtiyaclara uyğun olaraq yer və statusu müəyyənləşdirmək qrupda muhum rol oynayır. Bir şəxs bir qrupa müxtəlif yollarla uyğunlaşa bilər: a) qrupun əsas xüsusiyyətlərinə, tələblərinə və gözləntilərinə uyğun olaraq özünü dəyişmək yolu ilə; b) şəxsi niyyətlərə (məqsədlərə,

ehtiyaclara və motivasiyaya) uyğun olaraq qrupun müəyyən xüsusiyyətlərində dəyişiklik etmək; c) şəxsiyyət mexanizmlərinin istifadə əsasında (təzyiq və repressiya, reqressiya və s.) və qrupa qoşulma prosesində yaranan problemlərin rəşional həlli. Sosial psixologiyada kiçik bir qrupda şəxsiyyətin öyrənilməsinə üç yanaşmadan - “şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin bir funksiyası kimi uyğunlaşma”, “qrup xüsusiyyətlərinin funksiyası kimi uyğunlaşma”, “fərdlərin və qrupun qarşılıqlı fəaliyyətinin bir funksiyası kimi uyğunlaşma” dan ibarətdir. Birincisi, diqqəti şəxsiyyətin müəyyən keyfiyyətlərinə yönəldir və bu, onun uyğunlaşma səviyyəsini müəyyənləşdirir. Belə keyfiyyətlərin aspektləri genişdir: fizioloji (məsələn, sinir sisteminin xüsusiyyətləri, yüksək sinir aktivliyinin növü), psixoloji (xüsusiyyətlər və temperament növü), sosial-psixoloji (xarakter xüsusiyyətləri, dəyərlər, özünü tanıma).

Sosial uyğunlaşmaya fəsiləsiz ünsiyyət proses kimi baxmaq olar, hansında ki, insanlar, bir-birinə uyğunlaşaraq, sosial mühitin müxtəlif struktur elementləriylə qarşılıqlı təsirin yeni üsullarını müəyyən edir. Bu halda şəxsiyyətin yaranmış sosial münasibətlər sisteminə inteqrasiyası sosial uyğunlaşmanın hədəfi olur. Bu dəyərlər və normalar sistemini əks etdirən, qrupda davranışı müəyyən edən

davranış stereotiplərinin hazırlanmasını güman edir, həmçinin şəxslərarası ünsiyyətin bacarıq və vərdeşlərin əldə edilməsini müəyyən edir. Sosial-psixoloji uyğunlaşma probleminə bütövlükdə insanın davranışının sosial tənzimləməsinin təsadüfi hadisəsi kimi baxmaq olar. Sosial uyğunlaşma insan həyatında olan dəyişikliklərə münasibət göstərmənin fəsiləsiz prosesidir. İnsan hər gün həyatın dəyişən şəraitilə rastlaşır, bu da ondan yalnız uyğunlaşmanı deyil, həm də şəxsiyyətin inkişafını, onun mənəvi zənginləşməsini tələb edir. Sosial adaptasiya prosesinin xarakterik xüsusiyyəti fəaliyyətin xarici və daxili şəraitin dəyişilməsi nəticəsində şəxsiyyətin hazır davranış üsulunun olmamasıdır. Bunun nəticəsində onun fəaliyyəti üçün sosial standartlar, stereotiplər, etalonların hazırlanması zərurəti yaranır.

Uyğunlaşma vəziyyətin dəyişikliyi, transformasiyası nəticəsində şəxsiyyətin daha çox məruz qaldığı dəyişikliklərdir. Dəyişikliklər insan həyatını daim müşayiət edir. Buna görə hər bir individ üçün kritik dövrlərə, dönüş anlarına hazır olmaq, yeni şəraitdə öz həyat mövqeyinə şüurlu şəkildə yenidən baxması əhəmiyyətlidir. Bu dəyərli, aktiv uyğunlaşmaya hazırlığın real ilkin şərtlərini yaradır. Bir halda ki, həyatın ictimai-iqtisadi şəraiti, siyasi və mənəvi-etik oriyentasiyalar, ekoloji vəziyyət və s. daim

dəyişir, insanın psixoloji uyğunlaşması prosesi fasiləsiz olur.

### Nəticə

Beləliklə, sosiallaşma və uyğunlaşma prosesini sosiologiyada və eləcə də sosial psixologiyada fenomenoloji yanaşmadan çıxış edərək müəyyənləşdirdiyimizdən birgəyaşayış və bu birgəyaşayışın davamlılığı fərdin ictimai normalara, qaydalara sadəcə uyğunlaşmasını deyil, onun şəxsiyyət kimi özünügerçəkləşdirmə imkanlarının mövcudluğunu tələb edir. Uyğunlaşma fenomeninin sosial-psixoloji təhlilini də bu aspektdən nəzərdən keçirdik. Fenomenoloji yanaşmadan çıxış edən sosial-psixoloji baxış cəmiyyətin mütləq və yaxud da ki, mexaniki mahiyyətinə əsaslanmır. Bu yanaşmaya əsasən ictimailəşmə prosesinin qanunauyğunluqları mexaniki mahiyyət kəsb etmir, o, hər zaman özündə müəyyən bir anlamı daşıyır. İctimaiyin əsasında insanın intersubektiv xüsusiyyəti dayanır və digər reallıqlarla müqayisədə bu reallıq ilkin və ali mahiyyət daşıyır. Fenomenoloji yanaşmadan çıxış edərək deyə bilərik ki, ictimailəşmə prosesi zamanı uyğunlaşmanın öyrənilməsi fərdin dünyanı mənalandıraraq öz imkanlarını açması aspektindən təhlili müasir fəlsəfi, sosioloji və psixoloji yanaşmalarda özünə geniş yer almışdır.

### Ədəbiyyat:

1. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Ali məktəblər üçün dərslik. «ÇİNAR-ÇAP» BAKI - 2002. 288 s.
2. Абабков, В. А. Адаптация к стрессу. Основы теории, диагностики, терапии / В. А. Абабков. М.: Перре; СПб.: Речь, 2004, 166 с.
3. Андреева Г. М. Социальная психология. М. 2003
4. Березин, Ф. Б. Психологическая и психофизиологическая адаптация человека / Ф. Б. Березин. Л.: Наука, 1988, 289 с.
5. Богомолов, А. М. Личностный адаптационный потенциал в контексте системного анализа / А. М. Богомолов Психологическая наука и образование. 2008, № 1. С. 67–73.
6. Богомолов, А. М. Личностный адаптационный потенциал в контексте системного анализа / А. М. Богомолов Психологическая наука и образование. 2008, № 1. С. 67–73.
7. Маслоу А. Мотивация и личность / 3-е изд. СПб.: Питер, 2006, 352 с. (Серия «Мастера психологии»).
8. Меерсон Ф.З. Адаптация, стресс и профилактика / Ф. З. Меерсон. – М.: Наука, 1981, 278 с
9. Психоанализ и культура: Избранные труды Карен Хорни и Эриха Фромма. М.: Юрист, 1995. 623 с. (Лики культуры) .



10. <https://studfiles.net/preview/4346570/>

11. <http://www.psychologies.ru/glossary/01/adaptatsiya/>

***Методологические проблемы социализации и  
процесс адаптации***

***Абстракт***

В статье под названием «Методологические проблемы социализации и процесс адаптации» процесс социализации анализируется феноменологическим подходом, который формируется в социологии. В то же время изучается влияние этого подхода на изучение различных школ социальной психологии. В этом смысле фактор адаптации в процессе социализации также исследуется самооценкой личности и понятием жизненного смысла.

***Methodological Problems of Socialization and  
Process Of Adaptation***

***Abstract***

In the article titled “Methodological problems of socialization and process of adaptation” the process of socialization is analyzed by the phenomenological approach that is formed in sociology. At the same time, the influence of this approach on the study of various schools of social psychology is being studied. In this sense, the factor of adaptation in the process of socialization is also investigated by self-esteem of the individual and the concept of the vital meaning.

Məqalə AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutunun “Sosial psixologiya” şöbəsinin iclasında müzakirə edilərək çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №13)

Rəyçi M.H. Mustafayev, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Məqalə redaksiyaya 11 fevral 2018-ci ildə daxil olmuşdur